

TÉREY JÁNOS

Etelka–Földöv. Apám karácsonya

A szenteste előtti délutánon rendszerint kimentünk a szüleimmel a Köztemetőbe. Gyalog végig a Kút utca innenső, azaz jobb oldalán, elhaladva az óvodám, majd az iskolám mellett, át a már akkor is forgalmas Szabadság útján, aztán az Árpád téri saroktól előbb a sárga, városi busszal, majd a nyolcvanas évek elejétől kezdve tróliával tovább. A Gördülőcsapágy Műveknél az erdő szíve felé kanyarodik a körút, arra van a temető. Szeretném azt hinni, hogy ropogós hóban léptünk ki a házból, de az igazi hóesés a nyolcvanas évek elején ugyanolyan ritkaság volt, mint manapság, legalábbis karácsony első napján; általában januárig kellett rá várni. A január a Hajdúságban igen kemény tud lenni. Nem csak apai nagyszüleim, bácsikáim és néném pihennek a Nagyerdőn, hanem a hatvanas évek vége óta a nővérem is, aki hat hónapos korában halt meg. Amikor egy őszi reggel anyám elvitte a bölcsődébe, a kislányuknak még semmi baja sem volt. Aztán ebédidőben egy falatot félre nyelt, és megfulladt. Anyám, akinek száz méterre volt a munkahelye, legközelebb holtan, lepedőn kiterítve látta viszont a kisbabáját. A szüleim mély és maradandó sebet szereztek, olyan fájdalmat, amelynek íze minden későbbi örömüknek az alá jára leülepedett.

Anikó májustól októberig élt. Gyerekkoromban ellentmondásos történetek keringtek a családban a tragédiájáról. Elkerülhetetlen volt, bizonygatták néhányan. Többen említettek agyhártyagyulladás. Anyai nagyanyám előre tudni vélte a halálos betegséget. Egyik levelében azt írja, hogy hónapokkal korábban, már a keresztelőn megborzongott, amikor simogatva a kislányt, kitapintotta, milyen puha és érzékeny a feje lágya. Apám ezzel szemben élete végéig meg volt győződve róla, hogy gondatlanság történt, és alighanem ételmérgezést tussoltak el a bölcsőde dolgozói. De hát mit a keresett a kislány nem egészen félévesen a bölcsődében? Adhattak neki bármilyen, nem pépes élelmiszert, úgy mint krumplit, céklát, egyebet? Akad olyan bölcsőde, amelyik egyben csecsemőmegőrző is? Igenis, akad. Bár a GYES-t 1967-ben vezették be a munkaerő-fölösleg problémájának kezelése és az alacsony demográfiai mutatók följavítása miatt, ők mindketten hajnaltól késő estig dolgoztak, sőt minden szombat délelőtt is, nem maradhatott ki az a nap sem, amikor tompa hangon telefonáltak anyámnak a szomszédos rendelőintézetbe.

Bármilyen hihetetlen, az édesanya csak száz méterre tartózkodott a bölcsődétől, amikor meghalt odabent a kislánya. Néhány óra telt el a keserves viszontlátásig. A mérgezést semmilyen vizsgálat nem támasztotta alá, de a gondatlanságot sem. Mindketten összeroppantak akkor. Porig sújtva, harmincöt, illetve harminchat évesen. Anyám hívő ember volt, apám hitét az önbizalom pótolta, egyedül saját szerteágazó képességeiben hitt; onnantól kezdve talán semmiben. De a sokféle tevékenység életben tartotta, a lába, a keze szinte nélküle is moccant, mint a pók lemetszett, mégis mocorgó tagja. Túléltek; igaz, később apám eltöltött pár hónapot a szolnoki MÁV-kórház idegosztályán. (Akkor volt vadonatúj épület a zöld moza-

ikcsempés folyosóival; évtizedekkel később megálltunk ott Regős János barátommal, hogy megnézhessem belülről.) A kezelés után, mivel nem tehettek mást, nyugdíjazták a munkaadói. Borika, vagyis anyám lett a családfenntartó. Alig kevesebb mint egy év múlva születtem én. A mi családunk erős embere anyám volt. Úgy láttam, általában képes uralni a fájdalmát („Parancsolj magadnak”, intette levélben az édesanyja, és ő tudott is parancsolni), de az egyik ilyen temetői alkalommal keservesen elsírta magát, rázta a zokogás, támogatnunk kellett.

Anyámnak szép arca volt, kissé kiugró járomcsonttal, halvány szeplőkkel a szemzugában. A haja jóval korábban kezdett őszülni, mint az apámé. Télen szürke szövetkabátot hordott, és maga kötötte, rózsaszín sapkát. Apám téli ruházatára nem igazán emlékszem. Emlékezetemben ő leginkább csíkos nyakkendőt, öltöny-nadrágot, barna, kordbársony zakót és ugyancsak barna orkáncabátot visel; egyszer le is kapta egy kiállításon a *Hajdú-bihari Napló* fotósa, ahogy hátranyalt hajjal, vastag keretes szemüvegben egy tablót böngészik. Na de télen mit viselt? Talán mégsem volt olyan hideg aznap a temetőben?

„A szeretet soha el nem fogy”, ismerkedtem Pál apostol mondatával, amikor összefogózva haladtunk kifelé. Ez volt a leggyakrabban előforduló véset a szürke gránitoszlopokon meg a márványsztyéleken. Meg ez: „Én vagyok a feltámadás és az élet.” A harmadik pedig egy, a mi református vidékünkre különösen jellemző rövidítés: A. B. F. R. A., vagyis a boldog feltámadás reménye alatt. Ez az *alatt* mint helyhatározó névutó olyan furcsa. Furcsa, mintha drága halottaink nem csupán a föld, hanem egyben a remény nulla szintje alatt is tartózkodnának. Észrevettem, hogy a bejárat után jobbra, a dízsírkertben pihen egy ismerős költőbácsi, Fazekas Mihály, a *Lúdas Matyi* szerzője; viszont kedvencemet, a Petőfi-vers szerint csapot, papot odahagyó Csokonait hiába kerestem az egykori polgármesterek, élsportolók és tudógyógyász-professzorok között. Az ő csontjait, bár tervezték, sohasem hozták át eredeti nyughelyükről a Nagyerdő földjébe. Az ő komor acélgúlájával csak évekkel később találkoztam a Dorottya utcán.

A Nagyerdőn álló, lila téglás krematóriumot komornak, mégis csodaszépnek és méltóságteljesnek találtam. Annak látom ma is, pedig hány rokonomat és ismerősömet ravatalozták föl időközben ugyanitt, apai nagyanyámtól, Boldogh Margittól egészen Borbély Szilárdig. Már nem a végletekig letisztult art nouveau, hanem inkább a keleties beütésű art deco, bár vegyítisztán egyik sem, hanem a két stílus termékeny határvidékén. Boglyaíves árkádsorával, fedelének tintakék zománcserepeivel, mozgalmas freskóival és színes üveglakkaival olyan volt, mint valami távol-keleti szentély, vagy egy rangrejtett kínai herceg palotája. Előtte üres tömeder tátongott, egy halacskát szorongató fiú bronzszobrával a peremen. A halat mindig sajnáltam, gondolva, megfullasztja szegényt az a jókedvű és felelőtlen nagyfiú.

Anikóról készült ugyan fénykép, de élő tanúk híján utólag nem azonosítható, melyiken szerepel ő, és melyiken én, csecsemőkorunkban nemigen lehetett közöttünk különbséget tenni. Utólag biztosan nem. Alighanem örököltem a kelengyéjét is, nem tudni. Az egyik játékmackómról mindig elmondták, hogy még az övé volt. Valamiért a temetést is végigfotózta valaki, fogalmam sincs, ki és miért, nekünk soha nem volt odahaza fényképezőgépünk. Az a hátborzongató sorozat máig megvan. Hányszor hallottam otthon, hogy ha ma is élne a nővéred, négyen volnánk,

kisfiam. Milyen boldogok lennénk mi akkor. (Ezek szerint így nem vagyunk azok.) Komolyan belegendoltak, hogyan játszanánk egymással mi ketten, gyerekek, milyen lenne Anikó mint kisiskolás lány (komoly, szorgalmas, figyelmes és udvarias, legyél ilyen te is, kisfiam!), hová szeretne járni, hogyan bírná a hideget és a meleget. Éreztem e kegyes hazugság öngyógyító voltát, tiszteletből és tapintatból nem is válaszoltam rá soha semmit. Tudtam, hogy ha a szüleim nem vesztik el Anikót, én sohasem születtem volna meg. Mert hiszen hová érkezett volna nálunk a kistestvér? Olyan egyszoba-konyhás lakásba, mint a miénk? Olajkályhás félkomfortban éltünk, még telefonunk sem volt, pedig anyám belgyógyász főorvosnő. Vajon miért? Mert nem kaptunk vonalat. Az orvosoknak jár vonal az államtól, nem? Gondoltam naivan, de nem alaptalanul. Jóval később tudtam meg, hogy a levelet, amelyben örömmel értesíti a megítélt vonalról a Magyar Posta, eldugta a férje elől, mert tudta, hányféle módon élne vissza a helyzettel apám, újabb bonyodalmakba keveredve. Mosógép, fényképezőgép és telefon: ez a három alapeszköz, amelyek egyike sem számított ritkaságnak, pláne luxuscikknek az osztálytársaim körében, hiányzott a mi Kéttmalom utcai repertoárunkból, mindegyik hasonló ok miatt: költségkímélésből, de leginkább óvatosságból. Anyám az én egykori kék kiskádamban öblögette a ruhát, s ha egy ismerősével kellett megbeszélnie valami fontosat, a rendelőlőből telefonált neki. El ne feledjem, autónk sem volt, mert bár a kényelmét élveztük utasként, de szorongás is társult hozzá: még egy gép, amely bármikor elromolhat. Legyen minél kevesebb felület, ami sérül, gondolom. Lehel hűtőszekrényünk és Hajdú centrifugánk viszont volt, úgy emlékszem, soha semmi gond nem adódott velük. Viszont a kályháinkat szinte egyfolytában javítani kellett, s a „kályhás bácsi” gyakori vendég lett nálunk. A férfi, akit Pereszlényi Gyulának hívtak, elvitt magával néhányszor motorozni, persze, csak a környéken, végig a Kéttmalmon, a Bem téren, meg az akkor is, ma is csendes Kút utcán. Emlékszem a bőrkabátja meg a benzin átható szagára. Anyám páciense volt, nem szívességből, de jutányos áron járt „a főorvos asszonyhoz”, s bizonyára őt is meglepte, hogyan élünk.

Mindenesetre az sem volt véletlen, hogy én már mosógépet vettem az első fizetésemből, Electroluxot alighanem. *Operating, generating / New life, new life.*

Apám igen fiatalon lett az államvasutak nyugdíjasa, gépészmérnöki és közgazdász diplomával, mozigépész képesítéssel, sőt elhallgatott 1956-os nemzetőr múlttal – egyik unokahúgom lakodalmában vallja majd be a kilencvenes években a dicsőségét. Ő tehát János, ezen a néven a harmadik a családban, hozzá képest lettem én Jánoska. Igen, ő az én öregedő, nem őszülő, de már nem is nyakkendős, hanem svájcisapkás, atlétatrikós vagy kardigános, magában motyogó, értelmetlen mantrákat ismételtető apám, aki távolról a raktáros Hamvas Bélára, közelről egy komor kistermelőre emlékeztet. Kuláknak minősített család legidősebb fiúgyermeké, akit fölvettek ugyan a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem gépészmérnök szakára, de előtte és utána alaposan megdolgozták az ötvenes években. Amikor a felvételi előtt késő estig szentet lapátolt a debreceni pályaudvaron – egyetlen élő nagybátyám máig meséli –, és a nap végére jártányi ereje sem volt, annyi sem, hogy a kanállal a saját szájába találjon. A forradalom után pedig egy évet ki kellett hagynia, akkor köszörűsként kereste a kenyerét. E pusztuló, de gazdag múlt érződött a szavain, ha szóba elegyedtünk. És közben nyugdíjasként II.

Erzsébet királynőnek, Willy Brandtnak meg Javier Pérez de Cuéllar ENSZ-főtitkárnak küldött húsvéti üdvözlőkártyákat, tértivevényestül. Egyben voltam biztos, számomra ez a keserű, egyszerre merev és megtört ember, akit kisfiúként megismerem, bármi lehet, csak példa nem. Ha nyilvános helyre vitt, szégyelltem a ritka körülményessége miatt. Ha viszont fölényeskedve és kioktatóan beszéltek vele a nálánál lényegesen szerencsésebben boldoguló öccsei, egyformán haragudtam mind-egyikükre.

Nem szorongó és aggodalmaskodó, mint például anyám vagy én, hanem érzelmes és lobbanékony egyszerre, és ha ideges, akkor egyenesen agresszív is. Hirtelesen fölcsattan, egyáltalán nem tudja kontrollálni saját hangerejét és faragatlan gesztusait. Cifrán és keserűen káromkodik, tőle hallom először a *bárcabitorló* kifejezést. Sokat töprengtem, mit jelenthet, mire meg mertem kérdezni anyámtól. Kisfiúként sohasem tudod, mitől lesz ideges az apád, mert lényegében bármitől. Egyszer elmélyülten játszik, fozizik az udvaron, parittyát farag vagy legózik veled, máskor körbekerget az apró fürdőszobában valami semmiségért, elkap, és jön a pofon; megint máskor rejtegetni kell előle a játékaidat meg a lemezeidet, hogy sejtelve se lehessen az árukról (mi ugyan szűken éltünk, de ő saját magán sohasem spórolt). Karácsonykor ugyancsak szitkozódva faragja a talpba a fát, aztán alig várjuk anyámmal, hogy kivonuljon, és mi szaloncukrokat kötözzünk, üvegdiszket és girlandokat válogassunk a túlevelek közé a legteljesebb békében. Onnantól kettőnké az este, a mi kezünkben a tálalás szertartása, meg a csengőé, a Jézuskáé, és mi olyan jól tudunk együttműködni. Apám csak pár szót fog dörmögni nekünk, vagy inkább felénk – mintha nem is hármásban élnénk –, és ledől a tévé elé; vagy bön-geszi a *Hajdú-bihari Napló* ünnepi számát. Már közvetítettek éjféli misét is, utána az *Emberek a havasont* adták, de addigra apám már javában aludt. Ő nem az *Élet és Tudományt* járattja, mint Kemény István versbeli apái, hanem a *Kertészet és Szőlészetet* meg a *Filatéliai Szemlét*. Továbbá, óriási szerencsémre, a *Film, Színház, Muzsikát*, nos, azt az egyet mindig végigolvastam, mintha a jövőmet találgatnám.

Arra lesz az egerút.

Vagy egyszerűen csak arra kapok levegőt.

Apám nem a fölemelkedés, hanem a végleges alámerülés jelképe volt és maradt számomra. Karácsony második napjának estéje mindig apai nagyanyám lakásában telt, az egyetlen, nagy utcai szobában. Állólámpa, ónémet szekrények pácolt diófából, biedermeier bútorok kőrisből. Lámpafényes este egy idilli olajfestményen: anya és lánya varrogatnak békében. Velencei tükör, barométer a tálaló polcán. Hosszú szőnyegek. Csergével betakart dívány, ruganyos hencser, a sarokban súlyos nagyágy. Csavart oszlopú, barokk virágtartó állvány. Egyetlen szobába zsúfolva sok szoba tartalma. Mindaz, ami megmaradt nagyapámék Ajtó utcai házából, a nagyobb és tágasabb otthonból, amely annyira megtetszett Gere Béla századosnak, hogy rövid úton elkoboztatta. 1950. január 6-án kellett áthurcolkodnia a családnak a Kétmalom utcára, Margit nagyanyám bátyjához, Boldogh István állatorvoshoz. Csupán annyiban volt szerencsésük, hogy ha már muszáj volt, legalább háztömbön belül költözhetek, kertszomszédok lévén. Ez alkalommal fölnyitották a két portát elválasztó hátsó kerítést, két markos legény szállította a bútorokat a veteményesen keresztül.

Tapasztaltam, amikor helyet foglaltunk a rézgombos, vörös huzatú székeken az ovális nagyasztal körül, mekkora tekintélye van apámnak a családban. Húgával köszönőviszonyban sincsenek, nagyobbik öccse, Pista, a hátrafésült ősz hajával Borisz Jelcinre emlékeztető, falusi praxist folytató állatorvos folyton lekezeli, gúnyolódik rajta. Unokahúgaim, akikkel olyan fesztelenül tudunk játszani, például virágkarnevált a dömperemmel, vagy bújócskát a hátsó kertben, apám jelenlétében csak néha küldenek felém egy-egy zavart mosolyt. Ilyen az apukád, ez van. Jancsi bácsi furcsa. Apám krákog egyet, aztán ugyancsak zavartan hozzálát a leveshez. Nem eszik szépen. Nagyanyám főztje csodálatos, akkor még az. Tóthné Boldogh Margitot Emese unokahúgom – jellegzetes gyermekkori szóösszevonással – Tótamának keresztelte át. A többi testvér mintha egy bolyban ülne, mi pedig a periférián lappangunk, akkoriban így éreztem, de alaptalanul éreztem így: Tótamánál egyszerűen nem volt annyi hely, hogy bármelyikünk is elkülönülhessen. Még ha akart volna, sem tudott volna elszigetelődni senki. Ők új állásokról és külföldi utakról beszélgetnek, nem csupán „Jugóról” és „Cseszkóról”, hanem a Costa Braváról meg a svéd autóutak állapotáról; mi még Nagyváradra sem jutottunk el soha. Sokáig csupán az a traktor, a traktor a huszonöt banis érme oldalán, az jelentette számomra a külföldet. Elbűvölve vizsgáltam minden tárgyat, amely *odaátról* érkezik, keletről vagy nyugatról, nekem mindegy volt, minden esetnek és leletnek megvolt a maga egzotikuma, a román sebbenzines üvegcsének éppúgy, mint a svájci csokoládé színes papírjának.

Az volt a benyomásom, hogy bár a kuncsaftjai szemében Pista jó szakembernek számít, és tény, ami tény, reggeltől estig el is látja a dolgát a jószág körül Hajdúszoboszlón és vidékén, csak átzuhan a maga nagy súlyával az életén. Kaszanyitzky-lányt vett el, s ezzel bekapcsolódott egy gazdag múltú, a miénknél öntudatosabb és hatékonyabb, de hozzánk hasonlóan kisémmizett család vérkeringésébe, hiszen Kaszanyitzky András a Tiszántúl legnevesebb üveg- és porcelánkereskedője volt, rokonságban a Várady-Szabókkal meg a Vecseyekkel, Londszer Elekkel, sőt oldalágon Méliusz Juhász Péter püspökkel és Szabó Magdával is. Piac utcai üzletüket a teljes készlettel együtt 1952-ben „vette át”, vette kezelésbe a Bizományi Áruház, vagyis zabráltta el az állam, de még a bontásra ítélt tócoskerti házukat is panelre kellett cserélniük a hetvenes években, ez már a sokadik törés. Pista melózik, járja a falvakat a kocka-Ladájával, túlórázik, aztán eszik és ledől, Irmuska gondjára bízva a három kislányt, ennek sem lesz jó vége. Apám pedig elszenvedí a saját életét. Mintha csak apám legkisebb öccse, András, a Miskolcra költözött vegyész élvezné a magáét. Az, hogy András volt a legkonzolidáltabb ember a családban, korántsem jelentette azt, hogy nem volt tele még ő is feszültséggel; apámnak minden egyes alkalommal sikerül feldühítenie valami aprósággal, el sem jutva az alapvető világnézeti különbségekig. Ez a vége minden egyes ünnepi látogatásnak. Hogy miből eredt ez a kölcsönös ingerültség? András kiindulópontja általában az volt, hogy apám teljességgel ügyetlen és gyakorlatiatlan („Á, nem úgy van az, dehogyis! Nem értesz te ehhez, Jancsikám, neked erről fogalmad sincs”), ő maga viszont teljességgel talpraesett és gyakorlatias; apám a nyugdíjas éveiben messzemenően elszakadt a valóságtól; ő viszont, a termelés aktív résztvevőjeként, messzemenően józanul szemléli azt; apám élehetetlen, ő bezzeg két lábbal áll a föl-

dön, aminek meg is van az eredménye: fix állás a vegyiműveknél, lakás az Avas-Dél lakótelepen, majd társasház a hegyen. Ilyesmiről mi nem is álmodhatunk.

Kiegyensúlyozott kedélye, mégis, kinek lehetett közülük? És mire föl is lett volna.

Csak öt tudják, mit éltek át az ötvenes meg a hatvanas években, összezárva ugyanennek a háznak egy másik, félkomfortos szoba-konyhájában, özvegy nagyanyám utcai lakásában, ahol 1967-től egy ideig fiatal anyám is velük lakott. Jász-sági jövevény volt Debrecenben; ki befogadta, ki nem. Éva soha; Pisti viszont anyám minden születésnapján átjött hozzánk.

Apámnak vajon hány önfeledt pillanatára emlékszem? Nyilván túlzok, de talán kettőre. Az egyik, amikor ebéd után pihenünk a vámospércsi pajtában, egy kánikulai délutánon, ő csiklandoz, viccesen állathangokat utánoz, és kérésemre grimaszokat vág nekem. (Hát mégis valóságos az a széles mosoly leendő apám, a Magyar Néphadsereg táborfalvi tüzére meg a miskolci egyetemista képein!) A falon egy könyöklő angyalka ügyel ránk arany alapon és pácolt diófa keretben. Egyik rokonunk lebontott belvárosi házából menekültek meg azok a stúlbútorok, amelyekkel az egyetlen szobát berendeztük. A pajtát később kifosztották, természetesen a bútorok miatt. Ma már romként sem létezik, mert a tégláit is ellopták egytől egyig, néhány kupacnyi vályog maradt az egykori önfeledtségünkben.

A másik, amikor rajzolni tanít. „Apa, taníts”, kérleltem szombat délelőttönként, és ő hamar kötélnek állt. (Ezt a mondatot ma már a fiaim hangján hallom.) Olyan szűk lakásban laktunk, hogy az ő íróasztala konyhában állt, nem is fért volna másol. Firkálhattam a tűhegyes csehszlovák ceruzáival, ő meg elmagyarázta a különféle keménységű grafitfajtákat. Szögmérőket, logarlécet és derékszögű vonalzókat halászott elő a fiókból, erről fotó is készült. Sosem volt türelmes sem velem, sem senkivel, akkor mégis ráért, és szemben a saját kezűgyességemmel, az övé kiváló volt. A korabeli *Családi kör* című tévéműsorban szereplő Ranschburg Jenő pszichiáter meghatározása szerint apám hideg és tiltó szülő volt, amely szerep élesen szembenállt a meleg-megengedő családdal. Nem az ő keze alatt tanultam meg úszni, hiába is próbálkoztam velem a balatonföldvári strandon, hanem magamtól, húszévesen Badacsonyban; biciklizni pedig sohasem, s ezt nem lehet csupán az én ügyetlenségemre fogni; egyszerűen nem voltak testre szabottak a módszerei: nem volt gyöngéd a keze, darabosak voltak a mozdulatai, és végképp hiányzott belőle az érzékenység mellett a türelem is. Egyik születésnapomra kaptam egy szép, piros, bolgár Balkán kempingkerékpárt, nem ám Fecskét vagy Csepelt, hanem Balkánt. Ez volt az első találkozásom a fűszeres déllel. Amint az várható volt, a későbbiekben ugyanúgy kudarcot vallottunk a Kétmalom utca kockakövein, mint a halápi erdő kanyargós földútján. Apám engem is műszaki pályára szánt, nyilván saját elvesztegetett életéért kárpótlásul. S engem az építészeti valóban érdekelt – ha a gépészet nem is, a vasút meg csak keskeny nyomtávon, esetleg kicsiben és a játékboltban –, de nem tudtam elég jól rajzolni, matematikából pedig hármasmal volt. Láttam, ha nem megy nekem örömből a mérnöki karrier, majd ő fog kényszeríteni, abban pedig nem lesz köszönet. Gimnazista koromra ádázul meg is gyűlöltem az erőszakosságáért és nem melleleg a reménytelenségért, amellyel naponta kénytelenek voltunk szembenézni. Aktív reménytelenség

volt ez, apám állandó, naponta ismétlődő cselekvései gerjesztették. Bármibe fogott bele, a kudarc borítékolható volt, s a következményeket mindig hárman viseltük.

Kamaszként egyszer rajtakaptam, ahogyan anyám táskájában turkál a Bartók Bélát ábrázoló, zöld ezresek után. Anyám fizetéséből éltünk; elég hamar feltűnt, hogy lényegesen rosszabbul, mint anyám kolléganői, akik némelyike patinás villában lakott a Nagyerdőn, vagy legalábbis a saját házában Józsan. Ugyanis apámnak a rokkantsági nyugdíja mellé volt néhány költséges szenvedélye, sajnos már nem a film meg a színház, hanem a bélyeggyűjtés meg a házikert, utóbbi nem csak az udvar végén, hanem egy közeli faluban, Vámospércsen is. Többféle történetem kirakosgatásával, többféle tapasztalat összevetésével, elképesztő lassan fogtam föl, de akkor aztán egyszer és mindenkorra fölfogtam, hogy az a nagy, földszintes, Bethlen utcai cívisház, amelyben akkoriban apám törzshelye, a bélyegmúzeum, vagyis nagyvonalú és elegáns nevén a Delizsánsz kiállítóterem működött, sajnálatos módon azonos az épülettel, amelyikben a hatvanas években Anikó bölcsődéje volt.

Apám nem volt egyszerű ember, alig alkalmazkodott másokhoz, és őhozzá sem volt könnyű viszonyulni; nem volt racionális ember sem, amennyiben a valóság kijózanító tényeivel is szembeszegült néha. Úgy gondolhatta, ha ez ugyanaz a ház, hát ugyanaz, ide kell járni, nincs mit tenni (esetleg hozzátette: hogy verné meg az Isten). Merthogy észlelte, rájött, tisztában volt vele, afelől semmi kétségem. E nap-sütötte szobák egyikében fulladt meg egy ragyogó októberi délből a féltve óvott kislánya. Szerinte gondatlanságból. Itt látta gumilepedőn kiterítve. Ő meg, ezek után, szenvedélyből... Uramisten, hogy volt képes ide járni, amikor én elhinni is alig tudom az azonosságot? Hogy volt képes apám önként abba a borzalomba lépni? *Ugyanoda* járni bélyegblokkokért, első napi bélyegzéseket pecsételtetni a kicsi, nagy és közepes borítékjaira, szenvedélyesen – mint más a természetbe vagy a kocsmába –, ugyanoda, ahol, ha nem is teljesen tisztázatlan, de azért igen homályos körülmények között meghalt az elsőszülöttje?... Elképzelni sem tudom, hogyan léphette át azt a küszöböt még egyszer, ráadásul rendszeresen, életmódszerűen apám.

Úgy gondolta, mint manapság én, hogy a helyek nem tehetnek semmiről?

Kamaszkoromban a szüleim már nem voltak túl jóban egymással, de nem éltek gyűlöletben sem. Akkor már inkább félelemben. Mégsem váltak el, pontosabban: anyám kitartott apám mellett, vállalva a betegségével járó minden terhet, azt is, hogy időnként zárt osztályra kell vitetnie a férjét, amikor annak évente egyszer vagy többször paranoid skizofrén rohamai támadnak, és családtagjait nem csupán lelki, de fizikai sérüléssel is fenyegetik ezek a bizonyos rohamok. Hogy alázat volt-e ez vagy Stockholm-szindróma, nem szeretném eldönteni. Ezt a férfit rendelte neki az Úr, és ő képtelen volt ellépni mellőle. Pedig hányszor hívta a nagynéném Pestre, hozzong engem is magával, mentsen meg minket!

Nem mentett meg.

Apámnak aznap, ahogyan ma mondanák, „leordítottam a fejét”. Kiabáltam vele lopási kísérelte miatt, ahogyan annyiszor ő is velem, és ez használt. Ezt a nyelvet, az erőt, mint elkövető és elszennvedő, egyaránt jól ismerte. Csak nézett rám döbbenetben, megzavarodva. Nem ordított vissza. Valamit habogott, próbálta tagadni a nyilvánvalót, hogy ő csak a nem is tudja, már micsodát kereste anyám táskájában. Te, anya táskájában, bármit? Ne hülyéskedjél már. Nem elég, hogy ő kudarcot val-

lott, még én is felnőttem. Kész, itt a vége. Tekintélyének maradéka egyszer és mindenkorra szertefoszlott előttem. (Évekkel később a velem csöppet sem rokonszenvező, potrohos állatorvos nagybátyámat is ugyanígy, a saját fegyverével, vagyis az emelt hangerővel kényszerítettem arra, hogy elálljon az utamból, amikor nem akart kiengedni a saját házunkból.) És csak jóval anyám halála után, huszonévesen tudtam életemben először úgy beszélgetni apámmal, mint „férfi a férfival”.

Az ember legkésőbb késő tizenévesen vet számot, kicsoda ő és honnan érkezik, kik voltak az ősei, milyen jellegű a környezete, például földrajzi és biológiai szempontból, hogyan viszonyul ő maga a nyiladozó elméjével a számára adott keretekhez (ahogyan Csokonai írja: „Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek / Szavára mozgasz? S végre mivé leszel?”). Ekkortájt dől el, hosszú hajat hord-e a következő években, vagy inkább rövidet, netán nullásgéppel nyíratkozik a továbbiakban, zakós ember lesz-e, vagy farmeres és bőrkabátos, Bergmant nézi-e sorozatban, vagy inkább Fellinit, Nick Cave-et hallgat-e, vagy Csajkovszkijt, esetleg mind a kettőt? Kit olvas, Krúdyt vagy Dosztojevszkijt? Ha egyáltalán. Mindez persze periódusonként változhat. Én, ha akarom, ha nem, apám ifjúkori, fekete zakójából bújtam elő, az ő hátrafésült frizuráját hordtam egyetemistaként, és bár megpróbálkoztam a vállamat verdeső fürtökkel, sőt a copffal is érettségi után, úgy találtam, nem áll jól az a viselet, nem voltam hosszú hajjal én: én. Ha tetszik, ha nem, apámból is vagyok. Jobban ő vagyok, mint szeretném. Részben az ő kudarcaiból is lettem, az ő csődjének romjain folytatom, de van egy határ: az ő bukása még rossz esetben sem az én bukásom. Meg kell küzdenem a magam kudarcaiért.

De az öröklődés meg a környezet rám tett hatásának végzetszerűségét akkor még nem fogtam föl, sőt a gének meg a társadalom mindenhatóságába vetett erős kétségeim sem ébredtek föl. Csupán annyi volt világos, hogy szűk lett nekem ez az öreg ház. Elnézve addig imádott, viharvert, mégis hangulatos udvarunkat a pity-pangos gyeppelel, a rogyadozó fáskamrával, a lomokkal telezsúfolt kocsiszínnel meg a hepehupás, téglaburkolatú járdával, eluralkodott rajtam a klausztrófia. Megkezdtem az ösztönös menekülést apám – valójában saját kamaszkori önmagam – elől. Először a párhuzamos valóságokba, könyvek százaiba, például az egyiptológiába, a művészettörténetbe, legvégül az írásba. Kamaszkori krízisemben támaszt kerestem, és a televízióból is szereztem néhány maradandó benyomást. Nagyapánk Debrecen-jének nap mint nap a szemünk előtt zajló széttroncsolása, a nagyanyámnál látott, a Révai Nagy Lexikonjában létező és kisfiúként paradicsominak képzelte Magyar Királyság roppant igazságtalan földarabolása, Horthy, aki nagyanyám szerint fess ember volt, a második világháború, Drezda bombázása például, meg a kínzó kérdés: kik azok a zsidók, mi történt velük, és miért? Miért engedte el őket ugyanez a snájdig Horthy? S mi van ezekkel a magyar nevű városokkal a határainkon túl? Sebek a seb helyett, mások sebzettsége a magamé helyett. Az egyetemes szenvedés képeivel takartam ki saját szenvedésemet. A készülő katasztrófámat, amelyről még nem sejtettem, mi is volna az. Még az is lehet, hogy túl-élem. Ha nem is mindent. Alig valamit lehet megúszni.

A Révai-lexikon pedig ugyanolyan csonka volt, mint a hazám, csak az *Etelka-Földöv* kötetig volt meg az aranynomású, kopottas sorozat nagyanyám lakkozott, fekete szekrényében.

Saját kiskamaszkori szorongásaim mellé, sőt helyébe pillanatok alatt második világháborús szorongásokat szereztem. Emlékszem néhány, számomra különösen meghatározó filmre, mint az *Iván gyermekkkora* és a *Csendesek a hajnalok*, más nőiségben és súlycsoportban ilyen volt az *Álarcban* című NDK kémfilm, a sorozatok közül a *Lengyel utak* meg a *Belgrádi fiúk*. Meg 1984 táján *A halál archívuma*. Mindezeket kisdíákkoromban nem filmként, vagyis nem elemezhető és nemes tanulságokkal szolgáló műalkotásként, hanem feloldásként, mondhatni, terápiás célzattól néztem. Szinte autisztikus befelé fordulással és lassúsággal bolyongtam a lengyel romvárosokban. Pontosabban a díszleteikben. A valódi mozi csak ezután következett.

Ha volt hó, ha nem, a szenteste előtti délutánon mindig kimentünk anyámékkal a temetőbe. Kamaszként arra is rájöttem, hogy Anikó tulajdonképpen nekem segített megszületni a halálával, így vált az ő halála az én életem eseményévé. Dehogyan, hiszen vele egy időben sosem éltem. Dehogyan, hiszen őmiatta vagyok, az ő halálának perce az én életem alapító eseménye. Az ő életének záróköve az én alapkövem. Annál állunk mindannyian. Nem haszontalan pontosítanom: akkor még csak fejfája volt. Gyötört a lelkipurdalás a pusztá létezésémért, pedig nem volt rá okom: nem tehettem sem az ő, sem pedig a szüleim sorsáról. Mégsem szerettem soha e borzasztó tényre gondolni s ehhez a borzalmas fejfához lépni. Igaz, nem éreztem magamat helyettesnek, hiszen érezhettem, féltenek, sőt egykéként a fűvő szélről is óvtak („Jánoska, kint van a derekad”), és természetesen bölcsődébe sem adtak a szüleim. „Sokára jön rá az ember, hogy a felnőttek élete semmivel sem sodródik mélyebben, mint a gyermekeké – írja a fiatal Mészöly Miklós. – Tengerfenéken játszódik le mindkettő, időtlen roncsok és csodálatos építmények közelségében, az emlékezés moszatjai között, millióéves hullámok ringatásában.” Bőven elmúltam tizennégy éves, mire felnőtt kíséret nélkül is el mertek engedni nyaralni a barátaimmal. Akkortájt indultam először félnapos, magányos sétákra a családi házból a városba, sőt tovább; így ismertem meg töviről hegyire Debrecent, kicsit a városkörnyéki erdőket és a hajdúsági falvakat is, bihari kitérőkkel.

Most arra gondolok, hogy akkor, karácsony délutánján, amikor egy órán keresztül nem csupán testben, de lélekben is biztosan együtt voltak, ez a temetői séta jelentette az ő legvalódibb közösségüket. Aztán álltak összefogózza, elszoruló torokkal. Mehettünk haza. Végig a Kút utcán, hazafelé minden szertartás nélkül, de következetesen járdát váltva, mindig az enyhén emelkedő túlsó, vagyis bal oldalon. Várt minket a faállítás minden évi, komoly feladata, anyám halászleve, a rántott ponty tartásmártással meg a töltött káposzta. Rendszerint újévkor leesett a sűrűn, átláthatatlanul szakadó hó, olykor derékig ért a torlasz az ajtónk előtt, reggelente alig tudtuk kinyitni, mikor iskolába indultam. Én lassan harminc éve Pesten élek. Mostanában karácsony harmadik napján szoktunk Debrecenbe érkezni, és mivel már a saját óvárosi házunk sem létezik a maga fizikai valójában, a közép-ső unokahúgomnál, Ildikóéknál szoktunk megszállni, a régi utcánktól jó sétányira. Amikor tehetjük, kimegyünk a temetőbe. Most ugyanott pihen a nővérem koporsója fölött anyám és apám.